

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему «**Український демократичний транзит: сучасні виклики**».

Виконав:

Здобувач вищої освіти 4-го курсу, групи ОП-42

Спеціальності 052 Політологія

ОПП «Політичні технології та аналіз політики»

Калькаєв Ілля Сергійович

(прізвище, ім'я та по батькові)

Керівник:

к. філософських н., доцент кафедри політології

Авксентьев Олександр Леонідович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові)

Рецензент:

Мірошниченко Тетяна Миколаївна

Навчально - науковий інститут "Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу"
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові)

Харків – 2025

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Спеціальність 052 Політологія

Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політики»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

_____

(підпис)

« _____ » _____ 20 ____
року

ЗАВДАННЯ

На кваліфікаційну роботу бакалавра

Калькаєв Ілля Сергійович

1. Тема роботи: «Український демократичний транзит: сучасні виклики»
керівник роботи д. політ. н., проф. кафедри політології

Авксентьєв Олександр Леонідович

затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року № 3801-5/795

2. Строк подання студентом роботи 30.04.2025

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Визначити поняття демократичного транзиту.
2. Дослідити основні моделі демократичного транзиту у світовій політиці.
3. Схарактеризувати історичні передумови демократичних змін в Україні.
4. Проаналізувати становлення демократії в Україні після здобуття незалежності.
5. Проаналізувати виклики демократичного транзиту в контексті російсько-української війни.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	10.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	25.11.2024
4	Написання змісту до дипломної роботи	28.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	18.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	16.02.2025
7	Написання вступу до роботи	10.03.2025
8	Написання висновків до роботи	15.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	10.04.2025
10	Написання анотації	25.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	10.05.2025
12	Підготовка доповіді до виступу на захисті дипломної роботи	21.05.2025
13	Підготовка презентації до виступу на захисті дипломної роботи	22.05.2025
14	Підготовка до виступу на захисті дипломної роботи	23.05.2025

5. Дата видачі завдання: 30.09.2024

Здобувач вищої освіти _____
(підпис)

Калькаєв І. С.

Керівник роботи _____
(підпис)

Авксентьев О. Л.

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В. Н. КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студент *Калькаєв І. С.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: «Український демократичний транзит: сучасні виклики»

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Студент *Калькаєв І. С.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії

навчального центру організації

освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студент *Калькаєв І. С.* виконав бакалаврську роботу на тему «Український демократичний транзит: сучасні виклики», яка присвячена дослідженню основних моделей демократичного транзиту у світовій політиці та становлення демократії й викликів щодо цього в Україні після здобуття незалежності.

Керівник бакалаврської роботи:

професор кафедри політології

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна,

доктор політичних наук

Авксентьєв О. Л.

_____20__ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студент *Калькаєв І. С.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____

Фісун О.А.

_____20__ року

ЗМІСТ

Зміст	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ	5
1.1 Поняття демократичного транзиту.....	5
1.2 Становлення інститутів демократії в незалежній Україні	18
1.3 Паралелі демократичних транзитів України та країн Східної Європи	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ВИКЛИКІВ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ	26
2.1. Вплив зовнішніх чинників на демократичний процес в Україні: зовнішні, внутрішні чинники та роль громадянського суспільства	26
2.4. Виклики демократичного транзиту в контексті російсько- української війни	37
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
СПИСОК ДОДАТКІВ	55

ВСТУП

Актуальність теми. Складний етап трансформацій є реальністю для України в умовах сучасних викликів, що супроводжується глибокими політичними, економічними та соціальними змінами. Демократичний транзит, який розпочався в країні після здобуття незалежності, сьогодні зіштовхується з низкою викликів, які можуть уповільнити розвиток демократичних інституцій та принципів.

В умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, таких як агресія з боку Росії, економічні кризи, корупція та політична нестабільність, Україні необхідно знайти ефективні механізми для зміцнення демократії, гарантування прав людини та сприяння розбудові громадянського суспільства.

У цьому контексті важливо проаналізувати сучасні виклики, які стоять перед українським демократичним процесом, та визначити шляхи їх подолання, щоб забезпечити стійкість і прогрес на шляху до європейської інтеграції та політичної стабільності.

Метою даного дослідження є аналіз сучасних викликів українського демократичного транзиту, а також вивчення впливу цих викликів на розвиток демократичних інститутів та практик.

Завданням роботи є:

6. визначити поняття демократичного транзиту
7. дослідити основні моделі демократичного транзиту у світовій політиці
8. схарактеризувати історичні передумови демократичних змін в Україні
9. проаналізувати становлення демократії в Україні після здобуття незалежності
10. описати паралелі демократичних транзитів України та країн Східної Європи

11. визначити вплив зовнішніх чинників на демократичний процес в Україні.
12. дослідити внутрішні політичні та соціальні перешкоди демократизації
13. проаналізувати внесок громадянського суспільства у розвиток і зміцнення демократичних інститутів в Україні
14. проаналізувати виклики демократичного транзиту в контексті російсько-української війни
15. визначити особливості демократичного транзиту України
16. описати порівняння демократичних транзитів країн Східної Європи

Об'єктом дослідження є демократизаційні процеси в Україні, які формуються під дією внутрішніх умов (політична культура, економічний стан) та зовнішніх обставин (міжнародна підтримка, геополітичні зміни).

Предметом дослідження є конкретні виклики, з якими стикається українське суспільство, такі як корупція, політична нестабільність, соціальна нерівність та агресія з боку Росії.

Структура роботи. Бакалаврська кваліфікаційна робота охоплює вступ, два ключові розділи (теоретичний аналіз і практичне дослідження впливу громадянського суспільства на демократизацію), висновки, список літератури та додатки з таблицями й хронологіями. Загальний об'єм роботи становить 50 сторінок, включаючи детальні висновки та аналіз.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

1.1 Поняття демократичного транзиту

Україна розвивається в умовах постійних змін як усередині країни, так і на міжнародній арені, де ціннісні орієнтації суспільства стають основою для формування та зміцнення демократичних інститутів. У XXI столітті особливої значущості набули процеси модернізації, трансформації та інтеграції. Зміни в системі цінностей суспільства спричиняють перегляд релігійних переконань і мотивації до праці, впливають на показники народжуваності, визначення гендерних ролей та стандарти сексуальної поведінки. Усі ці зрушення зумовлюють зростання суспільного попиту на демократизацію інститутів та більш чутливе реагування еліт на суспільні потреби.

Ці процеси також торкнулися України, де відбувається суттєва трансформація сімейних і культурних цінностей. У суспільстві з'являються нові традиції та свята, такі як католицьке Різдво та Гелловін, що поступово входять у загальний календар культурних подій. Водночас суспільство переглядає роль національних діячів у процесі формування української державності, що збагачує історичну пам'ять та розширює уявлення про національну ідентичність.

Демократичний транзит в Україні – це складний процес перетворення посттоталітарного суспільства, спрямований на створення та зміцнення демократичних інститутів. Він охоплює всі сфери суспільного життя, включаючи політику, економіку, соціальну структуру, управлінські системи, культуру та духовну сферу. Поняття «демократичний транзит» передбачає визначення низки критеріїв, серед яких – аналіз причин і тривалості змін, їх періодизація, вплив зовнішніх чинників і підсумкові результати переходу до демократії (Садовський, 2023: 187).

Головною причиною зміни політичних режимів є політична та соціально-економічна криза, що охоплює суспільство. Перехід до демократії, або демократичний транзит, розглядається як тимчасовий процес. Політологи трактують цей термін як процес перетворення посттоталітарних суспільств з метою становлення політичної демократії. Важливо звернути увагу на поняття «транзит», яке означає «шлях до мети», що може включати як прямі та рівні відрізки, так і складні, звивисті та інколи безвихідні маршрути.

Цей процес є невизначеним проміжком часу, який розпочинається зі занепаду тоталітарного режиму і триває до моменту, коли демократичні структури повністю контролюють важелі влади. Період демократичного транзиту зазвичай завершується тоді, коли новий демократичний режим закріплює свою легітимність через створення законних інститутів і ухвалення конституції. Лише коли демократичні лідери утверджують своє верховенство та отримують підтримку з боку армії і колишніх владних структур, стає можливим мирний і стабільний перехід влади (Белов, 2024: 379).

Сучасні умови вимагають розробки нових концепцій, які враховували б не лише класичні західні підходи (зокрема транзитологію), а й реальні потреби розвитку країн поза західним світом. Перспективи трансформації існуючих політичних режимів потребують глибокого аналізу соціально-економічних, політико-правових, культурно-гуманітарних та інших процесів, зокрема дослідження протестної політичної культури та поведінкових моделей. У постсоціалістичних країнах шляхом розвитку було обрано демократизацію суспільного життя, яка визначає їхній стратегічний напрямок.

Поняття «демократичний транзит», якщо його розглядати ширше у змістовному плані та нейтральніше в ціннісному аспекті, краще відображає різноманітність умов, специфіку та можливу варіативність кінцевих форм суспільних трансформацій. Основою теорії демократизації є теза, що демократія виникає як результат глибокого внутрішнього конфлікту серед

еліт, і саме структура та взаємне протистояння ключових елітарних груп визначають конкретні шляхи розвитку демократичних політичних систем.

Порівняльні дослідження демократичних переходів, зосереджені на політико-економічних аспектах раціонального вибору, переконливо показали, що демократичні інститути й механізми виникають як результат конфліктів і суперечок. У цьому процесі основні сторони, через взаємний страх, вирішують обрати демократію як компроміс. Замість боротьби за повне домінування і усунення противника, конфліктуючі групи обирають більш поміркований варіант співпраці, де кожен має шанс на виграш. Таким чином, ніхто не опиняється в абсолютному програші, хоча й одна зі сторін може отримати трохи більше переваг, ніж інша.

На думку Д. Ростоу, транзитологічна модель змінює уявлення про демократичний консенсус, перетворюючи його з набору статичних передумов на активні чинники процесу. Суспільно-політичні процеси, що відбуваються у світі та в Україні, свідчать про значний розрив між амбіціями щодо реформування та реальними можливостями досягнення демократизації. У сучасній політичній науці немає єдиного підходу до визначення умов, які забезпечують успішний демократичний перехід, а деякі дослідники навіть сумніваються в існуванні універсального набору таких умов. Серед посткомуністичних країн Україна, з огляду на початкові умови демократизації, мала одну з найсприятливіших стартових позицій.

Незважаючи на суттєвий прогрес у промисловій сфері, займане п'яте місце серед радянських республік за обсягом ВВП, вагомі науковий, технічний і людський потенціали, а також відсутність заборгованостей перед зовнішніми кредиторами (наприклад, Польща мала 47 млрд доларів боргу), керівництво України не спромоглося гарантувати державі достойний рівень прогресу. Хоча ВВП демонстрував загальне зростання, швидкість цього процесу залишалася вкрай повільною. У 2012-2013 роках Україна демонструвала одні з найгірших результатів серед пострадянських республік, поступаючись лише Молдові. При цьому українська економіка переживала

спад, знизившись до 95% від рівня 2012 року, на тлі загалом сприятливої зовнішньоекономічної ситуації.

Українське суспільство характеризується різкою поляризацією: з одного боку, переважна частина громадян перебуває за межею бідності, а з іншого – близько 1% населення складають мільйонери і мільярдери разом із їхнім оточенням. Водночас середній клас, який є основою для розвитку національної демократії, систематично руйнувався. В Україні була сформована кланово-олігархічна модель державно-монополістичного капіталізму, в якій домінуючу роль відіграють олігархічні корпоративні угруповання, зокрема так звана «сім'я». В українській політичній науці ця модель визначається як система, де влада зосереджена в руках обмеженого числа осіб (олігархів), пов'язаних між собою неформальними, здебільшого родинними зв'язками, та які діють не в інтересах держави, а відповідно до своїх особистісних інтересів.

Кланово-олігархічна політична система має кілька характерних рис: по-перше, нерівний доступ щодо ресурсів влади; по-друге, використання незаконних методів для зміцнення впливу, зокрема корупції. Важливими елементами цієї системи є особисті зобов'язання та солідарність між «патроном» і «клієнтом». Також спостерігається постійне порушення громадянських прав і свобод, активна протидія розвитку громадянського суспільства, а також відсутність демократичних механізмів взаємодії між владою та населенням (Калініченко, 2024: 43).

Однією з особливостей кланово-олігархічної політичної системи є те, що інститути політики, як правило, виконують декоративну функцію та не забезпечують реального впливу громадян на процеси ухвалення рішень. Відзначається відсутність широкої електоральної підтримки, слабкість політичних партій і обмеженість їхнього впливу на процес ухвалення політичних рішень. Це призводить до концентрації політичної влади та ресурсів у володінні правлячої кланово-олігархічної еліти, яка прагне

монополювати політичний процес, обмежуючи доступ до влади іншим суспільним групам.

Вищезазначена політична система характеризується ієрархічністю та соціальною нерівністю, а також політичним домінуванням привілейованих груп. Серед причин масових соціально-політичних протестів останнім часом – напруженість у відносинах між владними структурами та громадянським суспільством, що проявилася у відсутності діалогу між цими двома сторонами. Мінуси нинішніх форм і механізмів суспільного діалогу полягають у формалізмі, низькому рівні залученості громадськості та відсутності реального впливу на процеси ухвалення політичних рішень.

Більше того, невпевненість України під час перехідного етапу додатково ускладнює й без того заплутану структуру трансформаційних процесів і послаблює результативність українського переходу. Серед характерних рис цього процесу можна виділити кризу національної ідентичності та складність формування нової моделі державності, суперечливі взаємини між елітами, розгубленість у ціннісних орієнтирах, суспільну поляризацію, розпад соціальних зв'язків і значну економічну нерівність. Усі ці аспекти підкреслюють вразливість соціально-політичної основи країни та зумовлюють протестний і часто конфронтаційний характер масових соціальних рухів в Україні.

В українському варіанті демократії можна помітити ряд виразних особливостей, на які вказують вітчизняні політологи. Ці особливості значною мірою зумовлені характером політичного режиму, що склався в Україні, який поєднує риси патримоніального авторитаризму та перевагу кланово-олігархічних структур. Перехідні процеси в країні не слід розглядати як лінійний процес; вони є значно складнішими та багатограними.

Потреба у досягненні високих демократичних стандартів життя розглядається як найкращий шлях для гарантування прав і свобод людини та громадянина. Саме за умов такої держави максимально розкривається потенціал особистості, а країна отримує можливості для стрімкого прогресу.

Сучасний демократичний транзит в Україні характеризується невизначеністю державної місії, що підкреслює важливість чіткого визначення її пріоритетів, цілей, напрямів і стратегій розвитку. Україна має ознаки демократичної держави: відсутність цензури та гарантія свободи слова, що забезпечує право на вільне висловлювання поглядів; можливість брати участь у виборах і бути обраним; свобода пересування; право на вибір віросповідання; повага до прав національних меншин; а також гнучкість політичних і економічних пріоритетів.

У ХХІ столітті в Україні все ще можна спостерігати певні риси радянської державності, які проявляються у таких аспектах:

1. у процесах прийняття рішень, що нагадують радянські методи;
2. у якості надання послуг, оскільки в ряді випадків продовжують використовуватися старі радянські підходи.

На нашу думку, для успішного формування та розвитку демократичної України необхідно інтегрувати європейські цінності, враховуючи при цьому особливості української ментальності.

Сучасна Україна, як молода держава, демонструє риси як пострадянського, так і демократичного устрою, що свідчить про перебіг перехідних процесів у країні. Досягнення демократичних стандартів життя вважається оптимальним шляхом для забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Саме в такій державі повніше розкривається потенціал людей, а сама країна може розвиватися швидше. Перспективою для подальших наукових досліджень є аналіз державної політики, спрямованої на розвиток демократичного транзиту в Україні.

Для досягнення цілей даної роботи був застосований комплекс загальнонаукових і спеціалізованих методів дослідження. Серед загальнонаукових методів використовувалися аналіз і синтез, індукція і дедукція. Зокрема, синтетичний підхід дозволив виявити сутність транзитного суспільства та його зв'язок із демократією. Завдяки проведеному аналізу було досліджено функціонування головних політичних структур,

зокрема держави, партій, громадських об'єднань та виборчих процесів, що дозволило оцінити їхню ефективність і відповідність демократичним принципам. Також було проаналізовано стан демократичного переходу в різних країнах, зокрема в Україні, для формулювання обґрунтованих висновків.

У цій науковій праці застосовувалися різноманітні методи дослідження. Особливо важливими виявилися індукція, яка передбачає узагальнення на основі конкретних спостережень і фактів, та дедукція, котра базується на переході від загальних положень до окремих випадків.

Крім того, в дослідженні застосовувалися спеціалізовані методи, такі як історичний, порівняльний, системний, структурно-функціональний, синергетичний та прогностичний методи. Ці підходи дозволили здійснити глибокий аналіз теми, враховуючи різноманітні аспекти та динаміку процесів, що вивчаються.

Основною перевагою історичного підходу є можливість аналізувати політичні процеси в контексті конкретної історичної обстановки, в якій вони формуються і еволюціонують. Цей метод було використано для ґрунтовного вивчення природи демократії, її походження та еволюції, а також для аналізу її реалізації в умовах сучасних держав. Завдяки історичному підходу вдалося глибше зрозуміти, як історичні обставини вплинули на демократичні інституції та практики (Кузь, 2020: 36).

Використання методу порівняльного аналізу дозволяє більш детально вивчити етапи розвитку демократії та виявити особливості демократичних перетворень в різних країнах світу. Цей підхід дає змогу порівняти різні моделі та практики, що сприяє глибшому розумінню процесів демократизації.

У процесі дослідження також було застосовано метод системного аналізу, який забезпечує комплексне вивчення внутрішніх взаємозв'язків між різними політичними явищами. Цей метод допомагає прослідкувати взаємодію та взаємовплив політичних подій і акторів на різних рівнях, а

також проаналізувати стійкість політичної системи певної країни до зовнішніх змін і викликів. Окрім цього, він дозволяє оцінити ефективність цієї системи та її здатність до трансформацій у відповідь на нові виклики.

Структурно-функціональний метод є одним із ключових принципів системного підходу. Завдяки цьому методу проблему було проаналізовано як складну систему, яка об'єднує взаємопов'язані елементи, котрі активно взаємодіють між собою.

Синергетичний метод, в свою чергу, відкриває нові горизонти для дослідження складних політичних систем. Він дозволяє розглядати суспільство (або державу) як динамічну систему, що саморозвивається, у якій відбуваються процеси, які не підлягають контролю або є такими, що не підлягають спостереженню. Цей підхід сприяє глибшому розумінню динаміки політичних явищ та їх складної природи.

Прогностичний метод забезпечує можливість оцінити перспективи розвитку демократії та демократичних процесів в Україні, а також аналізувати її нинішній стан, спираючись на експертні оцінки дослідників.

Відтак, використання вищезазначених методів дає змогу ретельно дослідити еволюцію демократії, проаналізувати історичні чинники її формування в різних країнах, оцінити поточний стан демократичних процесів в Україні та передбачити перспективи їхнього розвитку.

Отже, основними поняттями та категоріями даного дослідження є демократизація, демократичний транзит і політичний плюралізм, який виступає як ключовий елемент у процесі становлення демократії.

Демократичний транзит не являється прямолінійним еволюційним процесом; скоріше, це складна система альтернативних і непрямих траєкторій, що супроводжуються численними викликами. Дослідження трансформації політичних режимів передбачає необхідність окреслення окремих етапів переходу, а також визначення різноманітних шляхів і форм цього процесу (Мельник, 2023: 128).

Демократичний транзит у постсоціалістичних країнах є унікальним політичним процесом, який відбувається одночасно в інституційній та соціокультурній сферах і супроводжується трансформаціями в політиці, економіці та інших аспектах. Складність і багатогранність цього явища значно впливають на інваріативну траєкторію трансформацій протягом усього процесу.

Застосування комплексу методів і дослідницьких принципів дає змогу здійснити якісний аналіз демократичного транзиту, виокремити його ключові характеристики, а також більш детально, цілеспрямовано і структуровано оцінити перспективи розвитку демократії в Україні. Це, своєю чергою, дозволяє з'ясувати не лише особливості процесу, а й визначити потенційні сценарії його майбутньої еволюції.

Отже, дані методи забезпечують можливість ґрунтовно дослідити природу демократичного транзиту, простежити історію становлення транзитології, охарактеризувати нинішній етап українського демократичного розвитку та спрогнозувати ймовірні напрями його подальшого поступу.

У контексті виходу України з радянської моделі державного управління та вибору європейського шляху розвитку, постає необхідність адаптації національної системи управління до європейських адміністративних, правових і політичних стандартів. Сьогодні розвиток українських громад виступає важливим чинником економічного зростання на місцевому рівні та є основою загальнонаціонального прогресу.

Історія формування та розвитку місцевого самоврядування корениться в традиціях громадського та племінного управління, що існували ще до виникнення державності. Розвиток місцевого самоврядування, заснованого на принципах народовладдя, сягає своїм початком античності. У цей період північне Причорномор'я стало домом для міст, заснованих греками в VII–VI століттях до нашої ери, таких як Ольвія, Тира, Пантикапей, Тірітаку, Фанагорія, Німфей та Херсонес Таврійський. Ці міста стали першими

осередками на землях сучасної України, які діяли на засадах самоврядування та принципів участі громади в управлінні.

Народні збори виконували роль вищого органу влади, який приймав рішення з найсуттєвіших питань внутрішньої та зовнішньої політики. Рада, що формувалася за результатами виборів народних зборів, була відповідальна за підготовку рішень, контроль за діяльністю обраних посадових осіб, а також функціонувала в якості виборної колегії – магістратури, яка виконувала виконавчі функції.

У часи Київської Русі вже функціонувало громадське самоврядування та місцева демократія, основними проявами яких були віче – збори дорослого та вільного населення в містах і на територіях. На цих зборах обговорювалися важливі питання, розроблялися правила ведення господарства та визначалися місцеві податки. Громада мала повноваження самостійно призначати посадових осіб, відповідальних за судочинство, управління та оподаткування, а також обирати в'їта, який очолював віче (Іваненко, 2024: 42).

Головуючим на зборах віче міг бути князь, а подекуди і єпископ або тисяцький. Попри відсутність чітко визначеного порядку скликання та прийняття рішень, вічові збори надавали змогу кожному громадянину відкрито висловлювати свої погляди, зібрати всі думки та виробити єдину, спільну позицію для ухвалення колективного рішення.

Михайло Драгоманов вбачає зв'язок між поняттями громада та товариство і народом, підкреслюючи, що народ повинен складатися з невеликих громад, об'єднаних спільними інтересами та прагненням до колективного вирішення проблем. Таким чином, громада виступає формою самоврядування, де народ, згуртований навколо спільних інтересів, має вирішальне значення для розв'язання соціальних питань. Як зазначає Драгоманов, громада є «первинною ланкою організації суспільного життя».

Проте А. Гурбик, С. Юшков, В. Пашуто та В. Янін вважають, що віча раннього середньовіччя не можна класифікувати як форму справжнього

народовладдя. Вони зазначають, що «загальноміські віча X—XIII ст. хоча іноді і збирали значну кількість городян, все ж переважно відображали інтереси феодалної знаті». До участі у вічових зборах активно долучалися всі вільні жителі міста, які мали власне господарство, проте вирішальна роль у цих зборах належала міській феодалній еліті.

Слід зазначити, що в той період суб'єктом міського чи сільського самоврядування була місцева громада, що об'єднувала жителів кількох сусідніх сіл. Така громада представляла свої інтереси у взаємодії з іншими громадами, державними структурами та феодалами. Спільна власність членів громади, зокрема право на землю, складала економічну основу місцевого самоврядування того часу.

На початку функції місцевого самоврядування виконувала родова громада, а з часом її замінила територіальна сільська громада, відома як верв. Верв об'єднувала власників господарств одного або кількох сіл. Учасники верви спільно володіли землею, лісами та угіддями, були пов'язані системою кругової заруки та несли спільну відповідальність за сплату податків і за правопорушення, скоєні на території тій чи іншій громади. Управління в межах верви здійснювалося через «копні» збори (Кравцов, 2024: 231).

За часів правління князя Ярослава Мудрого відбулася децентралізація влади, через що кожен представник династії Рюриковичів отримав власні володіння. Це призвело до послаблення статусу Великого князя до рівня номінального лідера, а також до формування конгломерату різноманітних князівств, між якими не було чіткої ієрархії. У цих умовах переважало лише право сили, що спонукало князів вести міжусобні війни за Київський престол.

З самого свого зачатку Велике князівство Литовське формувалося з удільних князівств, які очолювали місцеві князі. У межах своїх володінь вони мали повноваження, подібні до тих, що належали великому князю, але визнавали його зверхність як васали сюзерена. Уже на початку XV століття було запроваджено адміністративний поділ на воєводства та повіти. Воєводи

з їхніми заступниками – повітовими старостами та каштелянами – призначалися самим великим князем. Ці посадові особи об'єднували в своїх руках адміністративні, судові та військові функції, а також були відповідальні за збір податків.

Магдебурзьке право – це середньовічна система міського самоврядування, котра частково обмежувала вплив центральної чи феодальної влади на міста. Це право виникло завдяки привілеям, наданим у 1188 році німецькому місту Магдебург архієпископом, володарем цього міста. Міське управління на основі магдебурзького права стало першим проявом місцевого самоврядування. Суть цього права була осмислена у свободі міст від юрисдикції феодальних урядовців, воєвод і намісників, та наданні місту права на власну «корпоративну» автономію через створення міських органів влади.

Поштовхом до поширення магдебурзького права стала німецька колонізація земель Східної Європи. Спочатку привілеї надавалися переселенцям із німецьких територій, а згодом ці привілеї одержували всі жителі міст. Після народження Великого князівства Литовського більшість міст Литовсько-Руської держави організували свій устрій відповідно до німецько – магдебурзького права. Міщани, які проживали в містах, утворювали окремий соціальний стан і мали власні органи самоуправління. До таких органів належала рада – колегія, яка була відповідальна за адміністративні справи, та лава – колегія, що розглядала кримінальні питання.

На чолі міського управління стояли війти та бургомістри, а виконавчі обов'язки були здійснені завдяки писарям та шафарям. Проте привілеї самоврядування, закріплені магдебурзьким правом, переважно надавалися лише католицьким мешканцям міст. Причини впровадження магдебурзького права в українських містах мали і політичний, і економічний характер. Ісидор Шараневич зазначає, що економічна мета надання міських магдебурзьких привілеїв полягала в прагненні польських королів підняти рівень розвитку міст

Русі та Польщі до західноєвропейських стандартів. Магдебурзьке право також було пов'язане з актуальними політичними процесами того часу. Міщани здобули певну незалежність від держави та правовий захист від феодалів. Центральна влада, представлена литовським князем або польським королем, прагнула розширити свою підтримку серед населення та використовувати міщан для протидії феодальній аристократії (Коцур, 2023: 12).

Магдебурзьке право стало основою для відносно самостійного розвитку міст. Погоджуючись із сучасною дослідницею магдебурзького права Т. Гошко, можна стверджувати, що завдяки цьому праву українські міста протягом століть були інтегровані в європейський політичний, правовий та культурний контексти.

Більше того, розвиток правових джерел того часу відіграв важливу роль у формуванні основ для місцевого управління, а також у вирішенні питань, пов'язаних із особистими, майновими, шлюбно-сімейними, церковними справами та судочинством, включаючи застосування покарань за скоєні злочини. На мою думку, вдосконалення нормативно-правової основи, що регулює суспільні взаємини, є вирішальним кроком на шляху до демократизації та поступального розвитку місцевого самоврядування. Особливо важливим стало впровадження Литовських статутів – події, що мало символічне значення, адже вона юридично закріпила станові права й привілеї магнатства і шляхетства. Литовські статuti становлять унікальний синтез правових традицій Заходу та Сходу, зокрема елементів спадщини Київської Русі (див. дод. А).

Перший Литовський статут, виданий у 1529 році, який охоплював норми з різноманітних галузей права, не лише визнавав права та привілеї шляхти, але й також наголошував на єдності прав для всіх прошарків населення, серед яких були окремі права селян, зокрема на землю. У цьому документі особливо підкреслювалися права та привілеї феодалів, серед яких були право володіння землею та механізми вирішення спірних ситуацій.

Другий Литовський статут 1566 року також звертав увагу на інтереси привілейованих груп, таких як магнатство та шляхетство. Водночас цей документ водночас підвищив роль Сейму у вирішенні загальнонаціональних питань. Важливу частину статуту складала норма, що регулювали судові справи та покарання за злочини.

Частиною цього процесу був розгляд судових справ і покарань за правопорушення. Третій Литовський статут 1588 року відрізнявся особливою юридичною значущістю, адже утверджував принцип верховенства закону, гарантував захист основних прав і свобод населення та закріплював відповідальність державної влади за добробут громадян. Окрім того, він містив положення, що регулювали засади державного управління та військові обов'язки шляхетського стану. Варто зазначити, що саме Третій статут став першим офіційно надрукованим кодексом та зберігав свою чинність як авторитетне джерело права навіть у період існування Гетьманщини.

Наостанок, Третій Литовський статут визначав правове становище представників усіх соціальних верств та містив норми цивільного, кримінального і процесуального права. Він також істотно сприяв економічному розвитку міських центрів, зокрема через впровадження уніфікованих загальнодержавних стандартів вимірювання. Особливу увагу статут приділяв організації судової системи та судового процесу, покликаною забезпечити неупереджене розслідування справ і справедливий розгляд судових питань.

1.2 Становлення інститутів демократії в незалежній Україні

Один із важливих кроків на шляху до реалізації незалежності та підтвердження її правового статусу стався з прийняттям Конституції України у 1996 році, а також завдяки подальшим поправкам до неї. У діючому конституційно-правовому законодавстві України закладена основа, що поєднує елементи безпосередньої та представницької демократії. Ця

комбінація має на меті створити необхідні умови для того, щоб громадяни не лише мали право на самоврядування, але й мали можливість реально його реалізовувати.

У статті 38 Конституції України передбачено право громадян брати участь у проведенні всеукраїнських і місцевих референдумів. Стаття 72 зазначає, що ініціювати всеукраїнський референдум можуть самі громадяни, якщо його проголошено за народною ініціативою. Проте вказана норма не уточнює коло питань, з яких така ініціатива є допустимою. Це свідчить про декларативність відповідного права народу, що актуалізує потребу в його чіткому та змістовному закріпленні на конституційному рівні. Нормативні положення Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» також не регламентують конкретні механізми реалізації, коло допустимих тем, підстави або правові наслідки всеукраїнських плебісцитів (Руденко, 2022: 18).

Стаття 39 Конституції України повинна забезпечувати право громадян на мирні збори, мітинги та демонстрації. Проте суттєвим обмеженням є відсутність нормативно-правових наслідків для таких зібрань, оскільки не встановлені механізми для отримання нормальних результатів громадських обговорень. Відтак, навіть маючи право та доступ до інформації про його використання, громадяни не можуть ефективно використовувати ці права й застосувати їх на практиці. Хоча сучасна політична реальність підкреслює важливість існування громадян у певних ситуаціях, в цих же нормативно-правових документах не прописані принципи і механізми, які б дозволяли реалізацію цих прав, що, своєю чергою, стає їх обмеженням. При детальнішому аналізі документів можна виявити ще більше суперечливих моментів.

Ми думаємо, що справи, які ставлять ліміт на пряму демократію, мають обґрунтовану природу і сприяють захисту суспільства від різноманітних проявів хаосу. Однак, зменшення ролі представницької демократії ми бачимо

у вигляді порушення прав людей, оскільки це обмежує їх можливості брати участь у регулюванні суспільно-політичного життя.

Представницька демократія базується на виконанні народом влади через обрані державні елементи та органи місцевого самоврядування. До основних інститутів цього режиму належать сесії парламенту, депутатські групи, а також депутатські запити та інші механізми взаємодії. Сучасна політична практика підкреслює важливість на виборах як ключовому елементі представницької демократії.

Вибори є важливим інструментом легітимізації влади, і їх проведення регламентується на законодавчому рівні, що цілком показує реалізацію принципів представницької демократії. Процес обрання Президента України визначається Конституцією та відповідними законами країни. Незважаючи на можливі елементи фальсифікацій і маніпуляцій, які можуть виникати у відносинах між кандидатами, система загалом є достатньо досконалою для молодій державі, що хоче додати сили демократії. В той же час, подальша політична діяльність обраного президента сильно пов'язана з його партійною приналежністю (Остапець, 2022: 214).

Сьогоднішню демократію в Україні можна охарактеризувати як партійну. Це твердження підтверджується аналізом тактики та змісту роботи народних депутатів, Президента разом з його апаратом, Прем'єр-міністра та інших урядових представників. Також виникають питання і дискусії щодо процесу обрання народних депутатів. Чинна пропорційна виборча система формує виборчу практику, підкреслюючи увагу на партійній складовій.

На сьогодні в українському політикумі спостерігається відсутність чітко визначеної партійної ідеології, а також закритість виборчих списків, що обмежує представницькі права громадян. Система, де політики отримують незаперечний імперативний мандат від виборців, призводить до байдужості влади до суспільства. Адже лише парламентарі можуть позбавити депутата його статусу, що посилює цю дистанцію між вибраними представниками та їхніми виборцями.

Це вказує на принаймні дві ключові проблеми, які свідчать про обмеження представницької демократії. По-перше, необхідно регулювати взаємовідносини між громадянами та владою. По-друге, важливо чітко визначити ідентичність тих, хто представляє інтереси населення в органах влади. Оскільки партії, за списками яких обираються представники, виконують роль інструментів для досягнення і утримання влади, вони часто не слугують реальним засобом відстоювання інтересів своїх виборців.

Сьогодні, коли вибори стали інструментом утримання та перерозподілу влади, виникає нова проблема: зменшення бажання громадян відвідувати виборчі дільниці. У рамках чергової реформи виборчої системи політики пропонують запровадити відкриті виборчі списки з преференціями. Основна мотивація цього підходу полягає в тому, що закриті списки позбавляють виборців можливості впливати на склад представницького органу, що, в свою чергу, обмежує принципи представницької демократії. Нова система, яка наразі обговорюється, передбачає, що виборці отримають можливість реалізувати своє конституційне право на делегування повноважень конкретним кандидатам, а не абстрактній групі осіб. Законопроекти вже подано на розгляд Верховної Ради України (Вегеш, 2020: 96).

Політичні партії повинні стати ефективним інструментом для втілення демократичних принципів, розвиваючись у повноцінні політичні суб'єкти, які відображають норми демократії. Необхідно подолати існуючий недолік, коли спроби створення багатопартійності призводять до дроблення партійного середовища в Україні, що в свою чергу сприяє «поглинанню» малих партій великими. Це означає, що національні політичні партії, які могли б бути впізнаваними громадянами, насправді відсутні. Така ситуація накладає серйозні обмеження на реалізацію принципів демократії, адже без політичних партій неможливі вибори до органів влади, що підриває саму суть народовладдя – основоположної норми, закріпленої в Конституції України.

Згідно з Конституцією, громадяни під час виборів делегують свої повноваження іншій особі (ст. 71), а ця норма також підтверджується статтею

103 щодо виборів Президента. Впровадження такої системи могло б сприяти справжній багатопартійності, зміцненню політичних структур і дало б громадянам можливість знати, кому вони доручають управління країною.

Розглядання багатьох різноманітних аспектів прямої та представницької демократії в українському контексті дозволяє визначити межі їх ефективності. Незважаючи на те, що законодавство регулює використання цих норм, механізми реалізації задекларованих принципів часто залишаються неясними, а також не передбачають відповідальності за їх наслідки. Це свідчить про наявні обмеження демократії.

Обмеження, пов'язані з прямою і представницькою демократією, можна оцінити через призму теоретичних норм політичної науки та закріплених на українському законодавчому рівні України правил, порівнюючи їх з реаліями суспільно-політичного життя. Це відкриває простір для обговорення як переваг, так і недоліків цих обмежень.

Прямі вибори передбачають, що, відвідуючи виборчу дільницю, громадянин делегує свої повноваження на управління країною іншій особі, що закріплено в статті 71 Конституції України. Стаття 103 цього ж документа повторює цю норму у контексті виборів Президента. Впровадження такої системи сприяло б зміцненню справжньої багатопартійності, розвитку потужних політичних структур і дало б громадянам можливість знати, кому вони довіряють керівництво країною.

Таким чином, розглядаючи різні аспекти застосування прямого та репрезентативного народовладдя в політичному контексті України, можна виявити межі їхньої ефективності. Незважаючи на те, що норми їхнього використання формально закріплені в законодавчих актах, вони не завжди містять чіткі механізми реалізації задекларованих принципів і не передбачають відповідальності за можливі наслідки. Це свідчить про наявні демократичні лімітації.

Аспекти обмеження прямої і представницької демократії вивчаються з урахуванням їх відповідності класичним політичним теоріям і

демократичним принципам, закріпленими в українському законодавстві. Це питання також пов'язане з реаліями суспільно-політичного життя. Хоча можна вести дискусії щодо переваг і недоліків цих обмежень, очевидно, що вони існують у рамках української політики й законодавства.

1.3 Паралелі демократичних транзитів України та країн Східної Європи

Демократичний транзит в Україні та країнах Східної Європи – це складний процес, що характеризується різними історичними, політичними та соціальними контекстами. Україна, як і багато країн регіону, отримала незалежність після розпаду Радянського Союзу в 1991 році. Однак її шлях до демократії відзначався значними труднощами, які не завжди були притаманні сусіднім державам, таким як Польща, Чехія, Словаччина та країни Балтії.

Польща, наприклад, стала одним із перших прикладів успішного демократичного переходу в регіоні. Після падіння комунізму у 1989 році країна реалізувала глибокі економічні реформи, відомі як «шокова терапія», які забезпечили швидкий перехід до ринкової економіки. Політичні інститути були реформовані, що дозволило зміцнити демократію. Відзначено стабільність урядів, розвиток громадянського суспільства та активну участь населення в політичному процесі. Польща також стала активним членом Європейського Союзу з 2004 року, що сприяло подальшій демократизації та економічному розвитку (Семенов, 2022: 156).

Чехія, ще одна країна, що демонструє успішний демократичний транзит, спостерігала за перехідним процесом, який супроводжувався мирним розподілом Чехословаччини в 1993 році. Політичні реформи та розбудова правової держави в Чехії супроводжувалися стабільним економічним зростанням. Чехія стала прикладом для інших країн регіону, адже завдяки сильним демократичним інститутам та розвитку громадянського суспільства змогла уникнути багатьох проблем, з якими стикалися інші посткомуністичні держави.

На фоні успіхів країн Східної Європи, Україна пройшла через серйозні політичні кризи, які вплинули на її демократичний розвиток. Помаранчева революція 2004 року стала відповіддю на маніпуляції під час голосування і обмеження громадянських свобод, проте не призвела до стійкої політичної стабільності. Після певного часу успішних реформ у 2005-2006 роках, наступні роки характеризувалися боротьбою між різними політичними силами, корупцією та нестабільністю.

Революція Гідності 2013-2014 років стала критично важливим моментом для України, відкривши нову еру боротьби за демократичні цінності. Вона не лише продемонструвала потужну мобілізацію громадянського суспільства, а й підтвердила прагнення українців до європейських цінностей. Однак події, які відбулися після революції, включаючи анексію Криму та конфлікт на сході України, суттєво ускладнили процес демократизації. Війна призвела до необхідності термінових реформ, але водночас стала викликом для стабільності і розвитку демократичних інститутів (Лешанич, 2020: 27).

На відміну від Польщі та Чехії, які мають стабільні та зрілі демократії, Україна продовжує стикатися з серйозними викликами, такими як корупція, недостатня незалежність судової системи та політичні маніпуляції. Проте останні роки показують певні позитивні зміни, зокрема в реформуванні сектору безпеки, децентралізації влади та розвитку прозорих механізмів управління.

Успішний досвід країн, таких як Польща та Чехія, контрастує з шляхом України, яка, незважаючи на проголошення незалежності у 1991 році, стикалася з численними політичними кризами й викликами. Порівняння цих країн допомагає зрозуміти, як різні історичні контексти, політичні рішення та зовнішні фактори вплинули на розвиток демократії в регіоні. Аналіз передумов, етапів трансформації та сучасних тенденцій вказує на важливість врахування досвіду інших держав у процесі реформування українських

інститутів і суспільства. Це може слугувати цінним ресурсом для формування стратегій подальшого розвитку демократії в Україні (див. дод. Б).

Спільним елементом для усіх цих країн є процес євроінтеграції. Польща та Чехія, ставши членами ЄС, отримали доступ до значних фінансових ресурсів, що дозволило їм реалізувати структурні реформи. Україна також прагне інтегруватися в Європейський Союз, що стає важливим рушійним фактором для реформ.

Отже, можна сказати, що демократичний транзит України та країн Східної Європи є предметом багатьох паралелей, але й відмінностей. Успішні приклади країн, які пройшли через подібні історичні етапи, можуть слугувати уроком для України, однак унікальні виклики, з якими вона стикається, вимагають специфічних рішень та стратегії, орієнтованої на зміцнення демократичних інститутів і розвиток суспільства.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ВИКЛИКІВ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ

2.1. Вплив зовнішніх чинників на демократичний процес в Україні: зовнішні, внутрішні чинники та роль громадянського суспільства

У цьому підрозділі розглядаються ключові аспекти, що впливають на демократичний транзит в Україні, об'єднуючи аналіз зовнішніх чинників, внутрішніх перешкод та ролі громадянського суспільства в єдину цілісну систему.

Зовнішні чинники відіграють значну роль у формуванні демократичного курсу України. США та Європейський Союз підтримують реформи через фінансову допомогу, програми інтеграції та політичний тиск на впровадження демократичних стандартів. Натомість Росія чинить деструктивний вплив, використовуючи військову агресію, дезінформацію та економічний тиск для дестабілізації країни. Особливо помітним цей вплив став після початку російсько-української війни у 2014 році, яка ускладнила процес демократизації.

США активно підтримують Україну через програми економічної допомоги, зокрема через USAID, яка фінансує проекти з розвитку демократії, боротьби з корупцією та підтримки громадянського суспільства. Європейський Союз, зі свого боку, підтримує Україну через Угоду про асоціацію, яка передбачає впровадження європейських стандартів у сфері права, економіки та політики, а також надає фінансову допомогу через програми на кшталт «Східного партнерства» та санкції проти Росії, що має на меті стримати її агресивну політику (Коваленко, 2023, с. 118). Росія, навпаки, використовує гібридні методи впливу, включаючи пропаганду, кібератаки та підтримку сепаратистських рухів на сході України, що спричиняє гуманітарну кризу та внутрішню міграцію, ускладнює процес демократизації та суттєво послабляє економіку України (Мішин, 2021: 175).

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року, відбулися кардинальні зміни в політичній ситуації. Це вторгнення стало остаточним розривом пострадянських зв'язків між двома країнами. Росія втратила можливість впливати на внутрішню політику України, але спробувала відновити свій контроль військовим шляхом.

Інтеграція з Заходом посилює вплив ЄС і США на Україну, проте успішна протидія Росії надала нашій країні власну суб'єктність, яку тепер визнають західні партнери. У свою чергу, РФ втратила вплив на внутрішню політику України. За умови перемоги над Росією та внутрішніх криз у ній, Україна зможе впливати й на ситуацію всередині самої РФ.

У випадку вступу України до Євросоюзу та Північноатлантичного Альянсу, колективний Захід зможе забезпечити стійкий інституційний вплив на політичний процес в Україні. Це, в свою чергу, позитивно позначиться на змісті та темпах структурних реформ і антикорупційної політики, а також значно знизить ризик нового російського вторгнення.

Вплив на Україну значно зросте з боку тих країн, які займатимуть активну партнерську позицію та стануть гарантами її безпеки. Якщо на президентських виборах у США переможе Дональд Трамп, це може спричинити суперечливі та неоднозначні наслідки для впливу Сполучених Штатів на політику України, з імовірним частковим його послабленням у майбутньому. Водночас, малоімовірно, що США повністю відмовляться від своєї підтримки України та ролі у формуванні її політичного курсу (Лобода, 2020: 82).

Отже, вплив зовнішніх факторів на українську політику в повоєнний період залежатиме від умов, у яких завершиться війна з Росією, а також від подальшої політики міжнародних партнерів щодо України. Ці умови визначатимуть як напрямок, так і масштаб зовнішнього впливу на політичний процес в країні.

При вивченні процесу демократизації в окремих державах, зокрема в Україні, важливим є чітке визначення ключових етапів цього явища. Слід

вказати, що історико-хронологічні межі розвитку демократичного устрою у різних країнах перебувають у тісному зв'язку з визначальними подіями національного масштабу, які стали переломними моментами у протидії автократичним режимам і сприяли становленню демократичних інституцій. Водночас загальний огляд історичного матеріалу дозволяє виділити основні фази демократизації як складову ширшого історичного процесу, що охоплює всі його етапи.

У 1970 році американський політолог Д. Росту запропонував класифікацію стадій демократизації, згідно з якої можна виділити такі:

- a) попередня умова;
- b) підготовча фаза;
- c) стадія формування рішень;
- d) стадія звикання.

Ці етапи дозволяють краще зрозуміти механізми переходу до демократичного ладу та специфіку цього процесу в різних державах.

Політолог наголошував на визначенні національної єдності – це усвідомлення населенням приналежності до єдиного співтовариства без глибоких розколів – і це є важливою передумовою демократизації. Це допомагає уникнути конфліктів, як у Габсбургській чи Османській імперіях (Литвиненко, 2024: 228).

Враховуючи зазначене позиціонування та різноманітні тлумачення демократії, варто звернутися до досліджень професора С. Гантінгтона, який виділяє два ключові аспекти. По-перше, демократія не завжди є панацеєю для розв'язання проблем суспільної нерівності, корупції, неефективності, несправедливості та некомпетентності у прийнятті рішень. По-друге, вона створює інституційні умови, які забезпечують індивідуальні свободи.

Такі моменти підкреслюють, що хоча демократія може не вирішувати всі соціальні проблеми, вона все ж таки виконує важливу функцію, забезпечуючи основи для правового захисту особистості та її свобод у суспільстві.

Важливий внесок у вивчення зв'язку кореляції між демократичними інституціями й рівнем громадянських свобод зробив Р. Гастил, який заснував у США неурядовий дослідницький центр «Фрідом Хаус». Ця організація щорічно проводить і публікує компаративний аналіз інституційних умов, які забезпечують і гарантують основні права та свободи людини.

Методи оцінки рівня свободи, запропонована Гастилом, є досить зрозумілою: вона базується на двох ключових елементах — переліку політичних прав, наданих у державі, та переліку громадянських свобод. Цей підхід дозволяє систематично оцінювати, наскільки ефективно реалізуються права громадян у різних державних системах.

Прагнення суспільства до політичних прав і громадянських свобод є двигуном, що сприяє поширенню демократичних цінностей. Ці цінності дарують можливості для розв'язання низки нагальних соціальних проблем. Як зазначає С. Гантінгтон, демократія виступає як інструмент боротьби з тиранією, що забезпечує людям можливість впливати на вирішення різноманітних соціальних викликів.

Крім того, що особливо важливо для нашого дослідження, розширення демократії в світі зменшує ймовірність виникнення війн. Проте, Гантінгтон також підкреслює, що подальший розвиток демократичних процесів стикається з істотними економічними та культурними перешкодами.

Важливим є і діалектична характер історичного процесу: будь-який вагомий рух у певному напрямку з часом вичерпує свою силу і може породжувати протилежні тенденції (Гапоненко, 2020: 64).

Це твердження справедливе і стосовно процесів демократизації. Третя «хвиля» демократизації розпочалася на Іберійському півострові в середині 1970-х років ХХ століття і охопила майже 40 країн. Перша «хвиля» мала свій початок в США на початку ХІХ ст. та тривала до завершення Першої світової війни, коли у світі налічувалося понад 30 демократичних держав. Однак з приходом до влади Б. Муссоліні в Італії в 1922 році поклав початок

зворотному процесу, що призвело до скорочення кількості демократичних країн до всього 12 на початку 40-х років.

Друга хвиля демократизації, викликана наслідками Другої світової війни, тривала приблизно до 1960-х років, охоплюючи близько двох десятиліть. Проте зворотний процес тривав аж до 1973 року, в результаті чого світ втратив ще 6 демократичних країн. Ці історичні етапи показують, що процеси демократизації нерідко супроводжуються хвилями злетів і падінь, що відображає складність політичного розвитку.

Аналізуючи виявлені тенденції, С. Гантінгтон робить висновок про початок зворотного процесу в межах «третьої хвилі» демократизації, з огляду на соціальні умови реалізації політичних прав людини в сучасних державах. Так, у 1992 році «Фрідом Хаус» уперше за десять років не зафіксувала збільшення кількості вільних країн у світі. За даними цієї структури, хоча кількість людей, які мешкають у «вільних» суспільствах, зросла на 300 мільйонів, чисельність тих, хто проживає в «невільних» країнах, збільшилася на 531 мільйон.

На той час рівень свободи в 42 країнах помітно знизився, тоді як лише в 19 країнах він підвищився. Сьогодні лише 19 % світового населення живе у «вільних» суспільствах, що є найнижчим показником з 1976 року. Ці дані свідчать про серйозні виклики, з якими стикається демократизація, і вказують на потенційний відкат у реалізації політичних прав.

Отже, основними перешкодами визначено корупцію, політичну нестабільність, кланово-олігархічну систему та низький рівень національної єдності. Дослідження показало, що відсутність сильних демократичних інститутів, економічна нерівність та слабкість середнього класу гальмують транзит до демократії. Водночас історичні етапи демократизації, за класифікацією Д. Ростоу та С. Гантінгтона, підкреслюють важливість національної ідентичності та громадянських свобод як основи для подолання цих перешкод. Таким чином, внутрішні виклики вимагають системних реформ для забезпечення стабільного демократичного розвитку.

Громадянське суспільство відіграє критично важливу роль у формуванні демократичних інститутів, сприяючи розвитку політичної культури, забезпеченню прав людини та підтримці прозорості в управлінні. В умовах демократизації та суспільних змін, організації громадянського суспільства стають важливими акторами, які ініціюють реформи, представляють інтереси громадян і контролюють дії влади (див. дод. В).

З метою вивчення впливу інститутів громадянського суспільства на становлення демократичного політичного режиму особливо важливі погляди західних науковців. Зокрема, А. Пшеворскі, аналізуючи процес трансформації авторитарних режимів у демократичні, підкреслює, що для успішного переходу до демократії необхідні дві такі головні умови: існування активного громадянського суспільства та існування в рамках авторитарного режиму групи «лібералізаторів». Ці «лібералізатори» представляють собою частину правлячої еліти, яка визнає важливість суспільних та правових реформ, навіть якщо такі зміни здебільшого орієнтовані на підтримку існуючого диктаторського порядку.

Першим завданням лібералізаторів повинно стати прагнення до визнання державними органами сфери незалежного від держави громадянського суспільства. Це визнання є важливим кроком для створення умов, за яких громадські ініціативи зможуть розвиватися і відігравати активну роль у суспільному житті (Сидоренко, 2023: 238).

Результатом діяльності організованих ліберальних сил має стати так звана «пом'якшена диктатура». Зміцнення громадянського суспільства невдовзі поставить владу перед вибором: або просуватися в напрямку демократизації, або вжити репресивних заходів для придушення розвитку незалежних громадських ініціатив.

У разі обрання другого шляху, за спостереженнями А. Пшеворскі, можуть виникнути два можливі сценарії: або лібералізатори здобудуть перемогу, що призведе до встановлення «швидкої диктатури», або ж їхня

поразка спричинить соціальний конфлікт, наслідки якого будуть непередбачуваними.

Навіть у демократичному режимі влада й громадянське суспільство не досягають остаточної рівноваги. А. Пшеворскі називає це «демократичною невизначеністю»: створюються механізми врегулювання конфліктів, але жодна зі сторін не може повністю контролювати результати.

В умовах такої невизначеності результати вирішення різних суперечностей не піддаються прогнозуванню жодною політичною силою – ні з боку державних органів, ні з боку громадянського суспільства. Результати дій кожної зі сторін залежать не лише від них самих, а й від відповідних реакцій інших учасників.

Такий характер взаємодії між державою і громадянським суспільством у межах демократичного політичного режиму дає можливість прихильникам консервативних поглядів теоретично обґрунтувати зменшення впливових центрів, асоціюючи їх виключно з державними структурами та управлінським апаратом.

Проте «нестабільність демократичних процесів» не слід плутати з анархією або хаосом. Всі учасники демократичного процесу – як державна влада, так і інститути громадянського суспільства – хоч і не можуть передбачити остаточний результат своїх дій, все ж мають можливість оцінювати й прогнозувати розвиток подій (Скрипнюк, 2021: 232).

У результаті демократична держава виступає як система динамічної рівноваги між владою та громадянським суспільством, де стираються межі між тими, хто управляє, і самими правилами управління. Таким чином, держава та громадянське суспільство функціонують в рамках єдиного, визнаного й обов'язкового правового поля, що дозволяє їм узгоджувати свої дії, відповідно до формули Ж. Монтеск'є: «народ, з одного боку, є монархом, а з іншого – підданим».

А. Пшеворскі підкреслює, що громадянське суспільство є важливою, хоча й недостатньою передумовою для розвитку демократії та трансформації авторитарних режимів до більш демократичних форм правління.

Однак ця позиція не є єдиною серед науковців. Деякі вчені вказують на те, що громадянське суспільство може проявлятися не лише через позитивні, але й негативні аспекти. Ф. А. фон Хайєк, який підтримує ідею відродження демократичного ідеалу, відомого як «демархія», зазначає, що вплив громадянського суспільства на демократичну владу не завжди гарантує адекватне відображення суспільних інтересів.

Він вважає, що держава частіше захищає групові інтереси окремих конгломератів, а не всього суспільства. Хайєк визнає роль громадянського суспільства в обмеженні влади, але вважає, що для цього не потрібна централізована структура координації.

Громадянське суспільство може бути частково замінене певно сформованою громадською думкою, яка сприятиме визнанню тих державних рішень, що не суперечать інтересам суспільства. Якщо ж ці інтереси не враховуються, громадська думка може негативно вплинути на легітимність законодавців, підриваючи їхні повноваження.

Іншою важливою проблемою є те, що тиск громадянського суспільства на демократичну владу може призвести до сприйняття парламенту як бездіяльного та некомпетентного органу, неспроможного задовольнити інтереси всіх учасників суспільного життя. У такій ситуації в суспільстві може зміцнитися думка про необхідність позбавлення політиків влади на користь професійних чиновників, здатних ефективніше реагувати на потреби громадян.

Це стане першим кроком до відходу від демократичних принципів. Саме тому сучасні демократичні держави змушені постійно підтримувати парламентську більшість, щоб задовольнити вимоги різних груп інтересів. У цьому процесі кожна група з громадянського суспільства готова погодитися

на врахування інтересів інших груп, якщо водночас будуть визнані й її власні потреби.

Висновки до 2.1 підрозділу.

У цьому підрозділі було здійснено ґрунтовний аналіз ключових чинників, що формують демократичний транзит в Україні. Виділено три основні напрями дослідження: зовнішні впливи (підпункт 2.1), внутрішні перешкоди (підпункт 2.2) та роль громадянського суспільства (підпункт 2.3). У результаті аналізу можна сформулювати такі висновки, наведені нижче.

Значущість зовнішньої підтримки та загрози з боку гібридної агресії. Позитивний внесок США та Європейського Союзу в демократизацію України є безумовним: фінансова допомога, програми сприяння правовим та антикорупційним реформам, поступова імплементація європейських стандартів створюють сприятливий простір для посилення незалежних інститутів та верховенства права.

Водночас Росія, застосовуючи гібридні методи (пропаганда, кібератаки, підтримка сепаратизму), свідомо дестабілізує внутрішню ситуацію та загрожує безпеці держави. Збройне вторгнення 2014 та 2022 рр. загострило ці виклики, спричинивши гуманітарну кризу та значні матеріальні втрати.

Перспектива інтеграції України в ЄС та НАТО подовжує термін дії західної підтримки та чинить стримувальний вплив на російську агресію. Водночас продовження інституційних та економічних реформ, прозорість управління міжнародними кредитами та грантами залишаються критично важливими для збереження довіри партнерів.

Внутрішні бар'єри на шляху демократизації. Корупція на всіх рівнях державного управління лишається найгострішою проблемою, яка підриває легітимність влади та ставить під сумнів ефективність реформ. Без посилення антикорупційних інструментів та незалежності правоохоронних органів побороти цю практику вдасться лише частково.

Олігархічна домінанта в економіці й медіа обмежує політичну конкуренцію й звужує суспільний дискурс, створюючи нерівні умови для розвитку нових сил та громадських ініціатив.

Поганий рівень політичної обізнаності, недостатня обізнаність громадян про їхні права й слабка участь у виборчих процесах уповільнюють становлення відповідальної демократії. Акцент на розвитку громадянської освіти й медіаграмотності може сприяти подоланню цих перешкод.

Судова реформа з огляду на політичний вплив і затяжні процедури розгляду резонансних справ є невід'ємною умовою зміцнення верховенства права. Без реальної незалежності судів неможливо гарантувати захист прав людини та бізнесу, що підриває інвестиційний клімат.

Ключова роль громадянського суспільства полягає в активності НГО, волонтерських ініціатив та масові протестні рухи довели свою здатність мобілізувати суспільство та чинити тиск на політичну еліту задля проведення реформ.

Після початку повномасштабного вторгнення 2022 р. волонтерський рух продемонстрував високий рівень самоорганізації: збір коштів на засоби захисту, медичне обладнання та допомогу переселенцям суттєво підтримав як армію, так і соціальну згуртованість.

Громадянське суспільство виконує такі функції: сприяння політичній участі громадян, моніторинг влади, просвітницька діяльність, захист прав людини, формування платформи для діалогу. Ці інструменти є критично важливими для забезпечення прозорості та підзвітності влади.

Теоретичний доробок Пшеворскі підкреслює, що без синергії «лібералізаторів» у владі та активної НГО-сфери перехід до стійкої демократії малоімовірний. Водночас концепція «демократичної невизначеності» вказує на необхідність постійної взаємодії й поступового балансування інтересів усіх сторін.

Взаємозв'язок зовнішніх, внутрішніх та суспільних чинників. Результативність зовнішньої підтримки значною мірою залежить від

здатності України впроваджувати системні внутрішні реформи та забезпечувати належний контроль за використанням міжнародних ресурсів.

Сильне громадянське суспільство може компенсувати слабкість формальних інститутів та посилити впровадження демократичних практик знизу вгору.

Відсутність координації між державою та НГО-простором призводить до дублювання зусиль, втрати ресурсів та розмивання пріоритетів реформ.

Рекомендації для подальшого розвитку демократичного транзиту. Удосконалення антикорупційної інфраструктури: посилення незалежності НАБУ, САП та Вищого антикорупційного суду; запровадження електронних декларацій із якісним аудітом.

Реформа судової системи: прозорий конкурс суддів, незалежний дисциплінарний орган, автоматизація процесів для скорочення бюрократії.

Стратегічне планування зовнішньої допомоги: чіткі дорожні карти з регулярними оцінками виконання, участь громадськості в моніторингу міжнародних програм.

Підтримка розвитку громадянської освіти та медіаграмотності: інтеграція курсів у шкільні та університетські програми, співпраця з міжнародними донорами для створення навчальних платформ.

Розбудова діалогу між НГО та владою: регулярні консультації при розробці ключових законопроектів, створення спільних аналітичних центрів, механізми зворотного зв'язку з громадянами.

Таким чином, можна узагальнити, що успіх демократичного транзиту в Україні ґрунтується на координованій взаємодії трьох головних елементів: зовнішньої підтримки, системних внутрішніх реформ і потужного громадянського суспільства. Лише збалансоване поєднання цих чинників дозволить забезпечити стійку демократичну трансформацію, захист національної безпеки та подальшу європейську інтеграцію України.

2.4. Виклики демократичного транзиту в контексті російсько-української війни

Виклики демократичного транзиту в контексті російсько-української війни вимагають детального аналізу, оскільки війна суттєво вплинула на політичну, соціальну та економічну ситуації в Україні.

Перше – це війна з Росією, яка стала серйозним випробуванням для українських демократичних інститутів. В умовах конфлікту часто виникає тенденція до централізації влади.

Уряд може використовувати надзвичайні обставини для обмеження громадянських прав, що є небезпечним для демократії. В Україні були випадки, коли запроваджувалися заходи, які звужували свободу слова, зборів та діяльності опозиційних партій. Ці дії можуть викликати суспільне невдоволення та підірвати довіру до держави.

По-друге, війна негативно вплинула на економічну ситуацію. Відповідно до звітів, економічні втрати через війну оцінюються в десятки мільярдів доларів. Зниження рівня життя, інфляція та безробіття стають причинами соціальної напруги. Економічна нестабільність може підштовхнути населення до пошуку популістських рішень і підтримки політичних сил, які обіцяють швидкі зміни, але не завжди діють в інтересах демократії (Романчук, 2024: 47).

По-третє, війна з Росією привела до значних внутрішніх міграцій. За оцінками, мільйони людей були змушені покинути свої домівки, що створює соціально-економічні проблеми для нових регіонів їхнього проживання. Це може призвести до конфліктів між переселенцями та коренним населенням, що ускладнює процес соціальної інтеграції і підриває національну єдність.

Четвертий виклик стосується зовнішнього впливу. Росія активно використовує гібридні методи війни, зокрема інформаційні кампанії, кібератаки та підтримку сепаратистських рухів. Це не лише підриває довіру до українських інститутів, але й ускладнює їхню реорганізацію та зміцнення.

Для України важливо знайти ефективні способи протидії цим загрозам, залучаючи міжнародну підтримку та співпрацю з західними союзниками.

Також варто наголосити на важливості формування національної ідентичності. Війна сприяла підвищенню національної свідомості, але водночас загострила суперечності в суспільстві, особливо між проукраїнськими та проросійськими настроями. У такому стані дуже важливо застосовувати різноманіття думок і не допустити політичних репресій проти інакодумців, що може загрожувати демократичному процесу (Пилипенко, 2023: 26).

Насамкінець, виклики демократичного транзиту в Україні в умовах війни з Росією потребують комплексного підходу. Це включає не лише захист демократії від авторитарних тенденцій, а й ефективну соціальну політику, яка сприятиме інтеграції переселенців, економічну стабільність, а також активну міжнародну підтримку. Важливо, щоб українське суспільство продовжувало боротися за свої демократичні цінності та інститути, навіть в найскладніші часи.

Демократичний транзит в Україні, що почався у 1991 році, є складним процесом переходу від авторитаризму до демократії з виборами, політичною конкуренцією та захистом прав людини. Він включає кілька етапів, кожен із власними особливостями та викликами.

Перший етап (1991-2004 рр.) відзначається спробами встановлення демократії в умовах пострадянського простору. Перші президентські вибори, що відбулися в 1994 році, засвідчили достатньо професійний рівень політичної активності населення. Проте, вже в цей період почали проявлятися ознаки політичної корупції, клановості та нерівності у доступі до політичних ресурсів. Такі фактори, як економічні труднощі і політична нестабільність, заважали справжньому розвитку демократичних інститутів

Другий етап (2004–2010 роки) вважається періодом «Помаранчевої революції», що стала результатом масових протестів проти фальсифікацій на виборах. Ця подія стала знаковою для демократичного транзиту, оскільки в

Україні були введені нові політичні реформи, спрямовані на посилення демократичних інститутів та зменшення президентських повноважень (Кормич, 2023: 44).

Однак, після становлення Віктора Януковича до влади в 2010 році, процес демократизації знову зазнав значних регресій. Влада почала активно обмежувати свободу слова, переслідувати опозицію і підривати незалежність судової системи.

Третій етап, що розпочався з Євромайдану в 2013 році, позначений масштабними протестами проти авторитарного режиму та прагненням до європейської інтеграції.

Ця хвиля протестів призвела до втечі Януковича з країни і створення нової політичної реальності. Після 2014 року Україна розпочала низку реформ, направлених на європейську інтеграцію та зміцнення демократичних інститутів. Позитивні результати в цьому напрямку відзначаються впровадженням антикорупційних заходів, децентралізацією влади, реформуванням правоохоронних органів і системи судочинства.

Проте демократичний транзит в Україні все ще стикається з серйозними викликами. Перш за все, це агресія з боку Росії, що спричинила не тільки військові дії, але й глибоку соціально-економічну кризу.

Також, попри досягнення у боротьбі з корупцією, ця проблема залишається однією з найбільш актуальних, оскільки корупційні механізми досі функціонують на багатьох щаблях влади. Поляризація суспільства, політична конкуренція та вплив олігархів також ставлять під загрозу стабільність демократичних інститутів.

Унікальною особливістю українського демократичного транзиту є активна участь громадянського суспільства, яке відіграє ключову роль у контролі за діяльністю влади, просуванні реформ і захисті прав людини. Проте для успішного завершення цього транзиту Україні необхідно подолати внутрішні суперечності, забезпечити правову державу і стабільність, а також зміцнити довіру між владою і суспільством (Політичка, 2021: 373).

Таким чином, демократичний транзит в Україні відзначається складністю і динамічним процесом, який вимагатиме зусиль з боку всіх стейкхолдерів для досягнення стабільності, розвитку та інтеграції до європейського співтовариства.

Демократичний транзит у країнах Східної Європи є складним та досить багатим процесом, що охоплює різні етапи політичних змін, соціальних перетворень й економічних реформ. Кожна країна пройшла свій унікальний шлях, проте існують певні спільні риси та відмінності, які варто розглянути.

Після падіння комуністичних режимів у кінці 1980-х – на початку 1990-х років, країни Східної Європи, зокрема такі як Польща, Чехія, Угорщина, Болгарія та Румунія, розпочали процес переходу до демократичних форм правління. У Польщі, наприклад, початковим етапом стала Круглий стіл 1989 року, що призвів до частково вільних виборів, де перемогу здобули профспілки «Солідарність». Це стало символом мирної трансформації, яка в подальшому вплинула на інші країни регіону.

Чехія, своєю чергою, пережила «оксамитову революцію» у 1989 році, що відзначалася масовими протестами та мирним переходом влади. В обох країнах ключову роль у трансформації відіграли активні громадянські рухи, які вимагали політичних та економічних реформ.

Угорщина також слідувала подібним шляхом, здійснюючи поступові зміни та започаткувавши демократизацію через реформи, спрямовані на підвищення прозорості уряду та свободу слова.

Натомість, у Болгарії та Румунії демократичний транзит виявився більш складним. У Румунії, наприклад, після повалення Чаушеску у 1989 році, спостерігалися значні соціальні потрясіння та конфлікти, що призвели до нестабільності в перші роки переходу (Назаренко, 2024: 153).

У результаті, хоча формально країна оголосила про демократичні реформи, фактичні зміни в політичному житті були більш повільними та проблематичними, з корупцією, політичною нестабільністю та суспільним невдоволенням.

Також важливо зазначити, що не всі країни Східної Європи змогли повною мірою реалізувати демократичні перетворення. Наприклад, у Білорусі та Україні спостерігається інша динаміка.

В Україні, після Помаранчевої революції 2004 року та Революції гідності 2014 року, процес демократизації став ще більш напруженим, оскільки країна зіштовхнулася з зовнішніми загрозами та внутрішніми конфліктами, що ускладнили реалізацію реформ. У Білорусі ж, під керівництвом Лукашенка, спостерігається жорстка авторитарна реакція на будь-які спроби протесту, що робить шлях до демократії ще складнішим.

Демократичний транзит у країнах Східної Європи відбувався на фоні історичних змін, що сталися після розпаду комуністичних режимів наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

У цей час відбувалися суттєві зміни в політичній, економічній та соціальній сферах, спрямовані на перехід до демократичного управління й ринкової економіки. Кожна країна в регіоні пройшла свій унікальний шлях, зіткнувшись із різними викликами і перешкодами (див. дод. Г).

Одним із факторів, що впливають на успішність демократичного транзиту, є міжнародна підтримка. Країни, які отримали допомогу від Заходу, мали більше шансів на успішну трансформацію. Наприклад, країни, які стали членами Євросоюзу, змогли скористатися плюсами економічної допомоги та політичної стабільності, що сприяло їхньому розвитку.

Таким чином, порівняння демократичних транзитів у країнах Східної Європи демонструє, що, незважаючи на загальні тенденції, кожна країна має свій унікальний досвід, що залежить від історичних, культурних та соціальних контекстів. Від успішних реформ у Польщі та Чехії до труднощів у Румунії та Білорусі, цей процес залишається актуальним та важливим для розуміння сучасних політичних реалій у регіоні.

Висновки до підрозділу 2.4.

Демократичний транзит в Україні, що розпочався у 1991 році після здобуття незалежності, є складним і багатограним процесом, який зазнав значного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Особливо важливим аспектом цього процесу стала російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році та посилилася у 2022 році повномасштабним вторгненням. Цей конфлікт суттєво вплинув на політичну, економічну та соціальну сфери країни, створивши унікальні виклики для демократизації. Узагальнення цих викликів, аналіз етапів для демократичного транзиту в Україні та порівняння з досвідом країн Східної Європи дозволяють глибше зрозуміти сучасний стан і перспективи української демократії.

Російсько-українська війна стала серйозним випробуванням для демократичних інститутів України. У контексті збройного конфлікту уряд змушений був вдаватися до централізації влади, що призвело до тимчасового обмеження громадянських свобод, зокрема свободи слова, права на зібрання та діяльності опозиційних сил. Такі заходи часто виправдовуються потребами національної безпеки, однак вони викликають суспільне невдоволення та можуть підірвати довіру до державних інститутів. Економічні труднощі, спричинені війною, такі як втрата територій, руйнування інфраструктури та ризик зниження рівня життя, додатково ускладнюють процес демократизації, підвищуючи ризик популізму та авторитаризму.

Економічна криза, спричинена війною, має значний вплив на демократичний транзит. За оцінками, економічні втрати України обчислюються десятками мільярдів доларів, що призвело до інфляції, безробіття та погіршення соціальних умов. Масова внутрішня міграція, коли мільйони людей були змушені покинути свої рідні міста, створила ще одні виклики для соціальної інтеграції та національної єдності. Ці проблеми посилюють соціальну напругу, що може підштовхнути населення до підтримки політичних сил, які пропонують швидкі, але не завжди демократичні рішення, загрожуючи стабільності демократичних інститутів.

Росія активно використовує гібридні методи війни, такі як інформаційні кампанії, кібератаки та підтримка сепаратизму, для того щоб підірвати демократичні процеси в Україні. Ці дії не лише послаблюють довіру до державних інститутів, але й ускладнюють їхнє зміцнення та реформування. Для ефективної протидії цим загрозам Україна потребує не лише внутрішньої мобілізації, але й значної міжнародної підтримки, зокрема від західних партнерів, які можуть надати ресурси та експертизу для боротьби з гібридними викликами.

Війна сприяла зростанню національної свідомості, що є позитивним фактором для демократизації, оскільки об'єднує суспільство навколо спільних цінностей. Однак вона також загострила внутрішні суперечності, зокрема між проукраїнськими та проросійськими групами. У таких умовах важливо забезпечити плюралізм думок і уникнути політичних репресій, які можуть підірвати демократичні принципи. Збалансований підхід до формування національної ідентичності є ключовим для збереження демократичного прогресу.

Демократичний транзит в Україні можна поділити на кілька ключових етапів:

1991-2004 роки: початковий етап становлення демократії в умовах пострадянської кризи, ускладнений корупцією, клановістю та економічними труднощами; перші вибори засвідчили політичну активність, але інститути залишалися слабкими.

2004-2010 роки: Помаранчева революція стала проривом, призвівши до реформ і посилення демократичних інститутів, проте регрес після приходу до влади Віктора Януковича показав вразливість цих досягнень.

З 2013 року: Революція Гідності відкрила новий етап, позначений реформами в напрямку європейської інтеграції, такими як децентралізація та антикорупційні заходи, однак війна та внутрішні проблеми, зокрема корупція, продовжують гальмувати процес.

Досвід України має як схожість, так і відмінності з демократичними транзитами країн Східної Європи. Польща завдяки Круглому столу 1989 року та підтримці «Солідарності» досягла стабільної демократії, значною мірою через західну підтримку. Чехія після «оксамитової революції» швидко інтегрувалася до європейських структур. Угорщина впроваджувала поступові реформи, але зіткнулася з тенденціями до авторитаризму. Болгарія та Румунія боролися з корупцією та нестабільністю, що уповільнило їхній прогрес. На відміну від цих країн, Україна стикається з унікальним викликом – зовнішньою агресією, що ускладнює реформи. Водночас активна роль громадянського суспільства в Україні є спільною рисою з успішними прикладами Польщі та Чехії.

Міжнародна допомога є критично важливою для демократичного транзиту України. Україна залежить від економічної, військової та політичної допомоги Заходу. Однак вона змушена одночасно протистояти зовнішній агресії, що робить її шлях до демократії більш тернистим. Ефективне використання міжнародної підтримки може стати вирішальним фактором для подолання внутрішніх і зовнішніх викликів.

Таким чином, демократичний транзит в Україні є динамічним процесом, який зазнає впливу війни, економічних труднощів, соціальної напруги та зовнішнього тиску. Успіх цього транзиту залежить від здатності держави зміцнити демократичні інститути, подолати корупцію, забезпечити плюралізм і національну єдність, а також від активної участі громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Порівняння з країнами Східної Європи підкреслює унікальність українського досвіду, але також вказує на потенціал для досягнення стабільної демократії за умови продовження реформ і підтримки на шляху до європейської інтеграції.

ВИСНОВКИ

Демократичний транзит включає зміну політичних інститутів, формування нових норм та цінностей, а також активізацію громадянського суспільства. У світовій політиці виділяються кілька основних моделей демократичного транзиту, зокрема ліберальна, революційна та перехідна модель, з яких кожна має свої особливості та залежить від контексту країни, її історії та соціально-політичних умов.

Історичні передумови демократичних змін в Україні зумовлені багатьма факторами, серед яких – національне відродження, вплив світових демократичних рухів і катастрофи радянської системи. Після 1991 року в Україні відбулися значні зміни, однак шлях до стабільної демократії виявився складним через політичну нестабільність, корупцію та економічні проблеми. Демократичний досвід України має багато спільного з країнами Східної Європи, зокрема в аспекті боротьби за демократичні права та перехід до ринкової економіки, хоча й супроводжувався різними соціально-політичними контекстами.

Зовнішні чинники, такі як прагнення до інтеграції України в Євросоюз та агресія Росії, мали значний вплив на демократичний процес в країні, формуючи як загрози, так і можливості для розвитку демократії.

Внутрішні перешкоди, зокрема корупція, політичні кризи та нерівність у соціальних умовах, створюють значні виклики для процесу демократизації. Громадянське суспільство відіграє важливу роль у формуванні демократичних інститутів, сприяючи підвищенню громадської свідомості та контролю за політичними процесами.

Війна з Росією стала не лише військовим, а й політичним викликом, що загострило проблеми демократії, але одночасно спонукало до мобілізації суспільства та посилення патріотичних настроїв. Демократичний транзит в Україні характеризується специфічними особливостями, такими як наявність зовнішньої агресії, вплив сильних олігархічних структур та складна

політична історія. Хоча Україна має спільні риси з демократичними трансформаціями країн Східної Європи, її шлях більш тернистий через унікальні історичні та соціокультурні фактори.

Таким чином, демократичний транзит України є багатогранним і складним, але важливим процесом, який потребує детального та ґрунтовного аналізу, а також глибокого розуміння для подальшого розвитку демократичних цінностей і інститутів в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белов Д. М., & Белова М. В. Конституційний транзит: окремі питання теорії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Ужгород, 2024. С. 377-382.
2. Бусленко В. В. Взаємовідносини влади та опозиції в контексті демократизації політичних систем. Автореферати та анотації дисертацій. Вінниця, 2020. 469 с.
3. Вегеш М., Кополовец Р. Демократичний транзит у країнах пострадянського простору: генеза, моделі, етапи. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Випуск 33. Львів, 2020. С. 94-100.
4. Гапоненко В. А. Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України. Київ, 2020. 128 с.
5. Іваненко О. П. Громадянське суспільство як фактор демократизації: український контекст. Політологічні студії, Київ, 2024. С. 45-52.
6. Калініченко Б. М. Роль громадянського суспільства у процесі демократичного транзиту в Україні і Польщі. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки, Черкаси, 2024. С. 40-44.
7. Коваленко Т. М. Економічні передумови демократичного транзиту в посткомуністичних країнах. Економічна теорія та практика, Харків, 2023. С. 78-85.
8. Кормич Л. І., Кормич Л. І., Милосердна, І. М., Милосердна І. М., Прохоренко, А. М., & Прохоренко, А. М. Сучасні політичні процеси. Одеса, 2023. 56 с.
9. Коцур Л. Вплив зовнішніх чинників на державотворчі та євроінтеграційні процеси в Україні: порівняння стратегій сусідніх країн. Літопис Волині. Волинь, 2023. С. 114-121.

10. Кравцов М. І. Авторитаризм в Україні в площині президентської вертикалі: минулі та майбутні тенденції. Київ, 2024. 106 с.
11. Кузь О. М., & Коротков Д. С. Міжнародні відносини та світова політика. Харків, 2020. 17 с.
12. Лешанич М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності, Ужгород, 2020. 258 с.
13. Литвиненко С. О. Вплив корупції на демократичні інститути в Україні. Антикорупційні студії, Одеса, 2024. С. 102-110.
14. Лобода Д. С. Сучасні моделі демократичного транзиту. Запоріжжя, 2020. 64 с.
15. Мельник І. В. Роль міжнародних організацій у підтримці демократії в Україні. Міжнародні відносини, Львів, 2023. С. 33-40.
16. Мішин С. І. Демократичні зміни: критерії та фактори. Політичне життя, Одеса, 2021. С. 25-30.
17. Назаренко Л. П. Історичні паралелі демократичних трансформацій: Україна та Польща. Історичний журнал, Київ, 2024. С. 15-23.
18. Остапець Ю. Методологічні засади аналізу еволюції партійних систем в умовах демократичного транзиту. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія, за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; [авт. колект.: С. Асланов, І. Вегеш, М. Вегеш, А. Дербак, М. Зан, Г. Зеленько, Н. Кічера, А. Ключкович, М. Колодій, Г. Кумар, М. Лендъел, Ю. Остапець, А. Романюк, М. Токар, К. Червеняк, М. Шелемба, Мих. Шелемба]. Ужгород, 2022. С. 201–233.
19. Пилипенко А. С. Політична культура та її вплив на демократизацію в Україні. Політична наука, Запоріжжя, 2023. С. 66-73.
20. Політичка А. Економічна і політична демократія: проблеми взаємозв'язку. Київ, 2021. 133 с.

21. Романчук О. М. Децентралізація як інструмент демократичного розвитку. Регіональні студії, Чернігів, 2024. С. 91-98.
22. Руденко О. М., Максак В. І. Сутність демократизації суспільства в Україні. Вчені записки, Чернігів, 2022. 160 с.
23. Садовський В. Ю. Зовнішня агресія та її вплив на демократичний транзит: випадок України. Геополітика, Київ, 2023. С. 120-128.
24. Семенов В. Вплив зовнішніх факторів на становлення систем місцевого самоврядування. Наукові інновації та передові технології, Київ, 2022. 280 с.
25. Сидоренко А. А. Становлення діалогу між Україною та Європейським Союзом у 1990-х рр. Харків, 2023. 205 с.
26. Скрипнюк О. В. Демократія і політичний режим та роль права в ефективному функціонуванні демократичних інститутів. Правова держава. Київ, 2021. С. 211-219.
27. Слота А. Виникнення та становлення парламентаризму. Київ, 2021. 98 с.
28. Тарасенко Н. Д. Судова реформа та демократія: виклики для України. Правові горизонти, Харків, 2024. С. 55-62.
29. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин: монографія Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентіві України. Львів, 2020. 412 с.
30. Федоренко М. П. Громадянська активність у контексті війни: уроки для демократії. Соціальні дослідження, Одеса, 2023. С. 89-96.
31. Цимбалюк О. В. Європейська інтеграція як каталізатор демократичних реформ в Україні. Європейські студії, Львів, 2024. С. 30-38.
32. Чорний О. Громадська дипломатія як складова діяльності громадянського суспільства в умовах російсько-української війни. Редакційна колегія. Київ, 2023. 135 с.

33. Шаповаленко М. В. Демократичний транзит у пострадянських країнах: виклики та перспективи. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Політологія. Харків, 2023. С. 12-20.
34. Шаповаленко М. В. Роль громадянського суспільства у формуванні демократичних інститутів: український контекст. Політологічні студії. Київ, 2024. С. 30-37.
35. Шаповаленко М. В. Порівняльний аналіз демократичних транзитів у Східній Європі: уроки для України. Міжнародні відносини та світова політика. Харків, 2023. С. 45-52.
36. Шаповаленко М. В. Вплив зовнішніх чинників на демократичний процес в Україні: геополітичний аспект. Геополітика. Київ, 2024. С. 78-85.
37. Шаповаленко М. В. Демократичний транзит в умовах війни: виклики для України. Політичний аналіз. Харків, 2025. С. 15-22.
38. Швець Л. І. Олігархічні структури та їх вплив на політичний процес в Україні. Політичний аналіз, Київ, 2023. С. 74-81.
39. Шевченко В. І., Панасюк Р. П. Основні тенденції розвитку законодавства України періоду діяльності української центральної ради. Київ, 2024. С. 17-22.
40. Щербенко Е. В. Український демократичний транзит: генераційний вимір. Всеукраїнської науково-практичної конференції «viii методологічні читання–розвиток політичної науки в Україні: сучасні методологічні тренди та практичні виміри. Київ, 2021. 226 с.
41. Щербина Н. Ф. Політичний транзит: теоретичні підходи та історичний досвід новітнього часу. Одеса, 2023. 200 с.
42. Яковенко Т. Р. Національна ідентичність і демократизація: історичний аспект. Культурологія, Ужгород, 2024. С. 19-26.
43. Яцюк М. Економічні та політичні чинники формування історичних концепцій розвитку незалежної України. Актуальні питання у сучасній науці, Київ, 2024. 320 с.

44. Ivanova M. Judicial Independence and Democratic Transition. *Law and Politics Journal*, Vienna, 2024. P. 65-72.
45. Kowalski R. The Role of Civil Society in Post-Communist Democracies. *European Review*, Prague, 2024. P. 200-208.
46. Larsen E. EU Integration and Democratic Institutions. *European Policy Studies*, Brussels, 2023. P. 50-57.
47. Müller P. Economic Reforms and Democratic Stability in Eastern Europe. *Economic Perspectives*, Helsinki, 2023. P. 130-138.
48. Nielsen S. National Identity and Democratic Values. *Cultural Studies Review*, Copenhagen, 2023. P. 70-77.
49. Nowak J. Corruption and Democracy: A Comparative Analysis. *Central European Journal*, Budapest, 2023. P. 175-183.
50. Olsen K. Civic Engagement in Wartime: Ukrainian Experience. *Social Science Review*, Oslo, 2024. P. 85-92.
51. Petrova T. War and Democratization: Ukrainian Case Study. *Conflict Studies Quarterly*, Stockholm, 2023. P. 110-118.
52. Schmidt H. External Influences on Democratic Development in Post-Soviet States. *International Affairs Review*, Berlin, 2024. P. 90-98.
53. Schmidt J. Comparative Democratic Transitions: Eastern Europe and Beyond. *Global Politics Review*, London, 2024. P. 95-103.
54. Weber T. Oligarchs and Political Power in Post-Soviet Ukraine. *Political Economy Journal*, Amsterdam, 2024. P. 105-112.
55. Zaremba A. Democratic Transitions in Eastern Europe: Lessons for Ukraine. *Journal of Political Studies*, Warsaw, 2023. P. 145-152.

СПИСОК ДОДАТКІВ

Дод. А. Основні риси Литовських статутів як джерела права та їхній вплив на правову систему.

Дод. Б.

Порівняння демократичного транзиту України та країн Східної Європи: шляхи, успіхи та виклики

Країна	Рік незалежності	Основні етапи демократичного транзиту	Успіхи	Виклики	Євроінтеграція
Україна	1991	Помаранчева революція (2004)	Перехід до виборчої демократії	Корупція	Поглиблене партнерство з ЄС
		Революція Гідності (2013-2014)	Активізація громадянського суспільства	Війна на сході України	Прагнення стати членом ЄС
Польща	1989	Перехід до демократії після 1989	Швидкий економічний розвиток	Популізм	Членство в ЄС (2004)
			Розвинуті демократичні інститути	Зменшення незалежності і судів	
Чехія	1993	Мирний розподіл Чехословаччини	Стабільна економіка	Популізм	Членство в ЄС (2004)
			Успішна демократизація		

Словаччина	1993	Розподіл Чехословаччини	Економічний ріст	Політична нестабільність	Членство в ЄС (2004)
Латвія	1991	Відновлення незалежності	Розвиток правової держави	Економічні виклики	Членство в ЄС (2004)
Литва	1991	Відновлення незалежності	Швидка економічна трансформація	Корупція	Членство в ЄС (2004)
Естонія	1991	Відновлення незалежності	Лідер у цифрових реформах	Соціальні нерівності	Членство в ЄС (2004)

Дод. В.

Роль суспільних ініціатив у формуванні демократичних інститутів

Аспект	Опис	Приклади
Підтримка політичної участі	Громадянське суспільство стимулює активну участь громадян у політичних процесах.	Партії, громадські організації, виборчі кампанії
Просвіта та інформація	Організації надають освіту та інформацію про права та обов'язки громадян.	Неприбуткові організації, освітні програми
Моніторинг влади	Громадянське суспільство контролює дії уряду та сприяє прозорості.	Антикорупційні організації, громадські слухання
Захист прав людини	Організації захищають права людини та борються з порушеннями.	Гуманітарні фонди, правозахисні організації
Формування громадської думки	Громадянське суспільство впливає на суспільну думку через кампанії та акції.	Протести, соціальні рухи
Підтримка соціальних реформ	Організації сприяють змінам у соціальних політиках та законодавстві.	Рухи за права жінок, екологічні організації
Створення платформ для діалогу	Громадянське суспільство забезпечує платформи для обговорення важливих питань.	Конференції, круглі столи
Співпраця з державними інститутами	Громадянські організації співпрацюють з державою для покращення політики.	Партнерство в проектах розвитку

Дод. Г.

**Порівняння демократичних транзитів країн Східної Європи:
основні етапи, виклики та результати**

Країна	Рік початку транзиту	Основні події	Основні виклики	Результати	Міжнародна підтримка
Польща	1989	Круглий стіл, вибори	Соціальна напруга, економічні реформи	Стабільна демократія, членство в ЄС з 2004 року	Значна підтримка з боку Заходу
Чехія	1989	Оксамитова революція	Перехід до ринкової економіки	Успішний демократичний розвиток, членство в ЄС	Активна допомога західних країн
Угорщина	1989	Політичні реформи	Корупція, політична нестабільність	Демократичний розвиток, але з тенденціями до авторитаризму	Підтримка з боку Заходу
Болгарія	1990	Перші вільні вибори	Корупція, соціальна нерівність	Прогрес у демократизації, але нестабільність	Допомога від міжнародних організацій
Румунія	1989	Повалення Чаушеску	Політична нестабільність, корупція	Демократизація, проте проблеми з правами людини	Підтримка з боку ЄС та США
Україна	2004, 2014	Помаранчева революція, Революція гідності	Корупція, зовнішні загрози	Проблеми з реалізацією реформ, протести	Підтримка Заходу, але складна ситуація
Білорусь	1994	Вибори, встановлення авторитаризму	Репресії, відсутність політичної опозиції	Автократія, відсутність демократичних змін	Обмежена підтримка, ізоляція

АНОТАЦІЯ

Калькаєв І. С. Український демократичний транзит: сучасні виклики (бакалаврська робота). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2025. 50 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена аналізу демократичного транзиту в Україні. Дослідження має на меті вивчити поточні виклики демократичного переходу України, з якими вона стикається в сучасному контексті, та їх вплив на розвиток демократичних інститутів і практик. Завдання роботи включають визначення поняття демократичного транзиту та його особливостей в українському контексті, вивчення основних його моделей у світовій політиці, аналіз становлення демократії в незалежній Україні, дослідження внутрішніх політичних і соціальних перешкод демократизації, а також аналіз викликів у контексті українсько-російської війни.

Ключові слова: демократичний транзит, демократизація, Україна, Східна Європа, громадянське суспільство, виклики, українсько-російська війна, політична нестабільність, корупція, соціальна нерівність.

ANNOTATION

Kalkayev I. S. Ukrainian Democratic Transition: Modern Challenges (Bachelor's Work). Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin, 2025. 50 p. (manuscript).

The bachelor's qualification work is devoted to the analysis of democratic transit in Ukraine. The research aims to study the current challenges of Ukraine's democratic transition, which it faces in the modern context, and their impact on the development of democratic institutions and practices. The task of work includes defining the concept of democratic transit and its features in the Ukrainian context, studying its main models in world politics, analyzing the formation of democracy in independent Ukraine, studying internal political and social obstacles to democratization, as well as analyzing challenges in the context of the Ukrainian-Russian war.

Keywords: democratic transition, democratization, Ukraine, Eastern Europe, civil society, challenges, Ukrainian-Russian war, political instability, corruption, social inequality.

Відгук
на кваліфікаційну роботу бакалавра студента групи ОП-41 спеціальності 052 – Політологія, освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики» денної форми навчання Калькаєва Іллі Сергійовича на тему: «Український демократичний транзит: сучасні виклики»

Кваліфікаційна робота І.С. Калькаєва присвячена принципово важливій проблемі аналізу функціонування політичної системи України, тих трансформацій, які вже відбулись та продовжують відбуватись за умов дії воєнного стану. Взагалі кажучи, дослідження особливостей процесів, котрі орієнтовані на демократичний транзит, навіть за таких складних умов, є одним з пріоритетних напрямків розвитку сучасної політичної науки. Робота І.С. Калькаєва логічно побудована, складається з вступу, двох розділів і висновків. Автор цілком доречно та досить успішно використав в роботі метод сходження від абстрактного до конкретного. У першому розділі роботи І.С. Калькаєв розглядає теоретико-методологічні засади становлення демократичних джерел в Україні. Цікавим з цієї точки зору виглядає звернення до історико- політичного аспекту процесу демократизації в Україні. При цьому автор продемонстрував досить добру обізнаність з сучасними науковими підходами, які є у вітчизняних та зарубіжних роботах. У другому розділі роботи дослідження переводиться на більш конкретний рівень – на проблеми, виклики, котрі постають перед політичною системою, нашим суспільством за умов воєнного стану.

У своїй кваліфікаційній роботі автор використовує достатній спектр методів дослідження, робить обґрунтовані висновки, котрі базуються на відповідній теоретико – методологічній основі. Побудова роботи відповідає реалізації мети та вирішенню основних завдань дослідження, сприяє визначенню як теоретичних, так і практичних аспектів обраної проблематики. У бакалаврській роботі автор продемонстрував певні здібності до самостійного наукового аналізу проблем в Україні, пропонує власний підхід до дослідження обраної теми. Серед зауважень, побажань автору на майбутнє можна зазначити наступне. Кваліфікаційна робота могла б додатково виграти за рахунок більш детального розгляду проблем, викликів, які будуть стояти перед політичною системою України після війни. Однак наведене зауваження не заперечує загальне позитивне враження, яке справляє робота.

Кваліфікаційна робота відповідає встановленим вимогам. Робота логічно побудована, грамотно структурована, автор продемонстрував здатність робити самосійні обґрунтовані висновки. Кваліфікаційна робота І.С. Калькаєва заслуговує на відмінну оцінку.

Науковий керівник, доцент кафедри
політології ХНУ імені В.Н. Каразіна

О.Л. Авксентьев

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу бакалавра студента групи ОП-41, спеціальності 052 Політологія, освітньо-професійної програми «політичні технології та аналіз політики», денної форми навчання, Калькаєва Іллі Сергійовича

на тему «Український демократичний транзит: сучасні виклики»

Бакалаврська робота Калькаєва І.С. присвячена вельми актуальній темі; сьогодні це не може викликати жодних сумнівів. Дослідження особливостей процесу демократизації в Україні за умов воєнного стану є життєво важливим і перспективним напрямком. Робота Калькаєва І.С. логічно побудована, складається з вступу, двох розділів і висновків. У своєму дослідженні автор цілком виправдано застосував порівняльний метод та метод сходження від абстрактного до конкретного.

У першому розділі роботи Калькаєв І.С. зосереджується на теоретико-методологічному аспекті аналізу демократичних транзитів. При цьому автор продемонстрував досить добру обізнаність з сучасними науковими підходами, які є у вітчизняних та зарубіжних роботах науковців.

У другому розділі роботи дослідження переводиться на більш конкретний рівень – на проблему розгортання політико-процесуальних практик в Україні та інших країнах; при цьому особливий акцент робиться на специфіці політичної системи України в умовах протистояння російській агресії. Досить цікавим у такому контексті виглядає розгляд особливостей взаємостосунків, комунікацій владних структур з громадянами країни.

У кваліфікаційній роботі автор використовує достатній добір методів дослідження, робить самостійні висновки, обґрунтування яких базується на необхідному теоретико-методологічному фундаменті.

Структура роботи відповідає реалізації мети та вирішенню основних завдань дослідження, сприяє визначенню як теоретичних, так і практичних аспектів обраної проблематики. У бакалаврській роботі автор виявляє власний погляд на проблему розвитку політичного процесу в Україні, пропонує власний підхід до дослідження обраної теми. Сильною стороною роботи є спроба охопити сторичні передумови демократичних традицій сучасної України. Серед зауважень, побажань автору на майбутнє можна зазначити наступне. Слід більш рельєфно фіксувати справді дискусійні, інколи навіть протилежні підходи, які сформувалися і продовжують формуватися в сучасній науковій літературі; це сприятиме кращому розумінню ключових положень та ідей роботи. Однак

наведене зауваження не заперечує загальне позитивне враження, яке справляє робота.

Кваліфікаційна робота відповідає встановленим вимогам. Робота логічно побудована, грамотно структурована, автор продемонстрував здатність робити самосійні обґрунтовані висновки. Кваліфікаційна робота Калькаєва І.С. заслуговує на високу оцінку.

Рецензент:

к.е.н., доцент кафедри міжнародних
економічних відносин та логістики,
заступник директора ННІ
«Каразінський інститут міжнародних
відносин та туристичного бізнесу»

Тетяна МІРОШНИЧЕНКО